

Lidija Rezoničnik

Metafora zla -

Mati Ivana Angelska Jarosława Iwaszkiewicza

Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) je novelo *Mati Ivana Angelska* (*Matka Joanna od Aniołów*) napisal med drugo svetovno vojno, v letih 1942 in 1943, in jo prvič javno prebral na enem izmed tajnih literarnih večerov. Čeprav je bil v tem obdobju že uveljavljen avtor – po študiju prava in muzikologije v Kijevu se je preselil v Varšavo, kjer se je v medvojnem dvajsetletju aktivno vključil v tamkajšnje literarno življenje kot član literarne skupine Skamander,¹ med drugo svetovno vojno pa sta z ženo Anno Iwaszkiewicz na svojem posestvu Stawisko v bližini Varšave ohranjala kulturno življenje in

1 Pesniško literarno skupino Skamander so poleg Iwaszkiewicza sestavljali pesniki Jan Lechoń (1899–1956), Antoni Słonimski (1895–1976), Julian Tuwim (1894–1953) in Kazimierz Wierzyński (1894–1969), skupina je delovala od leta 1919 do konca tridesetih let. Avtorji so sprva objavljali v časopisu *Pro Arte et Studio*, kasneje preimenovanem v *Pro Arte* (1916–1919), nato so izdajali lasten literarni časopis *Skamander* (1920–1928, 1936–1939) in objavljali v tedniku *Wiadomości Literackie* (1924–1939). V varšavski kavarni Pod Picadorem so organizirali literarna srečanja. Medtem ko so sočasne avantgardne pesniške skupine, ki so se po prvi svetovni vojni izoblikovale v večjih poljskih mestih (npr. krakovska avantgarda, futuristi), razglašale smernice svojega umetniškega ustvarjanja v manifestih, so bili skamandrovci zavestno brez uradnega literarnega programa. V nasprotju s poezijo *mlade Poljske*, ki je bila usmerjena k larpurlartizmu, in pesniškimi eksperimenti avantgardnih skupin se je poetika skamandrovcev zavzemala za povezavo poezije z vsakdanjim življenjem, preprostim človekom in naravo, za razumljiv jezik in razbijanje kulta pesnika kot izjemne osebnosti, ki je nad množico povprečnežev. Vitalizem in komunikativnost sta njihovi poeziji prinesla dolgoročno priljubljenost.

ponujala zatočišče umetnikom² – poslušalcev z besedilom ni pretirano navdušil. V času nemške okupacije Poljske in priprav na varšavsko vstajo, ki se je začela leto kasneje (1944), je publika od literarnih besedil pričakovala določeno mero angažiranosti. Iwaszkiewiczzeva novela pa dogajanja ne umešča v obdobje druge svetovne vojne in zla ne prikazuje kot imanentne lastnosti tujega oziroma okupatorja, temveč tematiko obravnava z zgodovinske razdalje ter s filozofskega in antropološkega vidika (Graf 1999: 93–94).

V knjižni obliki je novela izšla v zbirki *Nova ljubezen* (*Nowa miłość*) leta 1946, v času ko so v poljski književnosti prevladovala refleksije končane vojne (Tadeusz Borowski, Zofia Nałkowska, Jerzy Andrzejewski itd.), zaradi česar je ponovno predstavljala svojevrsten odklon in spodbudila poskuse interpretacij v smislu posrednega odziva na vojne dogodke. Iwaszkiewicz z odmikom k zgodovinski tematiki (poleg *Matere Ivane Angelske* je prav tako med vojno napisal novelo *Bitka na ravnini Sedgemoor/Bitwa na równinie Sedgemoor*, kjer se snov navezuje na bitko iz 17. stol. v Angliji)³ obravnava problematiko človeške zavesti in morale, ki sta v skrajnih okoliščinah neposredno soočeni z zlom, terorjem in sovraštvom. Zgodovinska tema mu omogoča distanco, s tem pa drugačen pogled in razmislek o smislu in vzrokih človeških reakcij ter dvom v smiselnost nekaterih zgodovinskih dogodkov (Wyka 1968: 223–226; Zaworska 1985: 57–63).

Prva izdaja zbirke *Nova ljubezen* je bila opremljena s citatom Stanisława Ignacyja Witkiewicza – Witkacyja (1885–1939): »Gre za intenzivnost tako v angelstvu kakor v hudičevstvu – in tega manjka naši književnosti«⁴ in avtorjevimi pojasnilom v uvodu:

Dogajanje, ki je deloma opisano v tej pripovedi, se je resda odvilo nekje drugje, pod drugačnim nebom in v drugačnem ozračju. Prenos teh dogodkov v naše obmejne pokrajine je nastopil zgolj zaradi tega, da bi avtorju njihova neobičajnost postala bolj dostopna. [...] V teh drobcih in vrzelih sem našel nekakšen čar. (Witkiewicz v: Melikowski 1997: 47)

2 Tudi po vojni so se srečanja umetnikov, branja, recitali in diskusije v Stawisku nadaljevali. Iwaszkiewicz je od petdesetih let dalje opravljal pomembne funkcije na literarnem področju (od 1953 glavni urednik literarne revije *Twórczość*, od 1959 predsednik Društva poljskih pisateljev), zato je njegova podpora pomenila svojevrstno odskočno desko mladim književnikom. Tudi sam je aktivno literarno ustvarjal vse do svoje smrti: izdal je več pesniških zbirk, pisal je romane in kratko prozo, drame, eseje in razprave ter prevajal.

3 Omenjeni noveli neposredno ne tematizirata vojne, kar pa ne pomeni, da se je Iwaszkiewicz v delih izogibal tematike, povezane z drugo svetovno vojno. Primer sta (v slovenščino prevedeni) noveli *Mlin ob Lutynji* (*Młyn nad Lutynią*) in *Stara opekarna* (*Stara cegielnia*).

4 Prev. L. R.; enako velja za prevode v nadaljevanju.

Loudun in Ludinj: kronotop

Snov za zgodbo je avtor – kot je pojasnil v uvodu prvega natisa – vzel iz rešničnih dogodkov. V uršulinskem samostanu v francoskem mestu Loudun se je leta 1633 med redovnicami pojavilo več primerov obsedenosti. Vzroki za nenavadno obnašanje redovnic so bili različno interpretirani: poleg mnenja, da je redovnice obsedel hudič, so se pojavile razlage o psihološkem ali političnem ozadju. Tamkajšnji duhovnik Urbain Grandier naj bi bil politični in osebni nasprotnik kardinala Richelieuja, obsedenost redovnic pa zaigrana, vse dokler ni prišlo do Grandierjeve obsodbe in smrti na grmadi.⁵ (Graf 1999: 109)

Iwazskiewicz je fabulo prenesel v fiktivno mesto Ludinj v takratni vzhodni obmejni pokrajini Poljske v bližini Smolenska. Oče Jožef Surin, jezuit in eksorcist, je bil poslan v Ludinj z nalogo, da bi iz sester uršulink izgnal demone. Najintenzivneje se je posvetil izganjanju hudičev iz prednice samostana, matere Ivane Angelske. Pri tem je spoznal, da bo prednica ozdravela le, če bo obsedenost prevzel nase: da bi Satanu dokazal, da se mu je popolnoma predal, je Surin s sekiro umoril dva hlapca.

Literarni Ludinj je majhno mesto z uršulinskim samostanom, zgrajenim leta 1611, nahaja se daleč od glavnih cest, obkroženo je z gozdovi, močvirnato in slabo obljudeno, v njem je malo katoliškega prebivalstva. Ulice so blatne in temne, ob njih so vlažne lesene hiše, na ulicah ležijo koze in svinje. To je kraj, kamor si Surin ni želel priti. Medtem ko se zdi, da lokalnih prebivalcev podoba mesta in atmosfera v njem ne motita, pri Surinu vzbujata nelagodje in krepita počutje tujosti. Iz svoje majhne samostanske celice, ki ga je varovala pred zunanjim svetom, je prišel v zakoten kraj, kjer ga na vsakem koraku spremljajo radovedni ljudje in čakajo, kaj se bo zgodilo. V samostanu je lahko obvladoval nepojasnjeno zlo, ki ga je čutil globoko v sebi, v Ludinju pa se je znašel v neznanem, nenaklonjenem okolju. Neprijazna podoba literarnega prostora poleg tekočih dialogov, izpostavljenih motivov, suspenzov in grozljivosti fabule v pripovedi gradi napetost. Očeta Surina v Ludinj pošljejo, ker naj bi bil izkušen izganjalec hudičev. Na pot se odpravi v začetku septembra in v mestu preživi nekaj tednov, v pripovedi strnjenih v ključne dogodke, ki so usodni za njegovo psiho in nadaljnje življenje. Izkaže se, da je tudi on šibek, čustven, niha v razpoloženjih in se boji samote. V kratkih analepsah bralec izve, da je v samostan odšel zelo mlad, da bi nadoknadil praznino ob izgubi matere. Življenje izven

5 Obsedenost redovnic v Loudunu je bila snov tudi za kasnejša dela, npr. roman Aldousa Huxleyja *Demoni iz Louduna*, 1952, dramsko uprizoritev Johna Whitinga *Demoni*, 1960, opero Krzysztofa Pendereckega *Demoni iz Louduna*, 1969, filmsko adaptacijo Kena Russella *Demoni*, 1971.

samostanskih zidov ne pozna dobro, svoje psihološke stiske premaguje s telesnim samokaznovanjem. Bega ga dejstvo, da okrog sebe neprestano vidi zlo, še bolj pa, da zametek zla čuti v sebi. To se pod vplivom dogodkov v Ludinju stopnjuje vse do sklenitve pogodbe s hudičem.⁶

Demoni, človekova narava ali osebne travme?

Surinova zunanja in notranja tragedija predstavlja le krovno fabulativno plast, ki je hkrati ogrodje za moralna, družbena in verska nesoglasja, izpostavljena ali zgolj nakazana v noveli. Verjetno osrednje vprašanje je, kdo ali kaj obseda sestre uršulinke.

V lokalni in širši družbi je sprejeto dejstvo, da jih je obsedel hudič. To razlago, vsaj uradno, potrjuje tudi Cerkev.⁷ Demoni, ki so se polastili sester, povzročajo njihovo nenavadno vedenje: vreščanje, tuljenje, zvijanje teles, plezanje po cerkvi, grozljive poglede ali pohlevno izpolnjevanje ukazov duhovnikov, padanje na tla pred najsvetejšim, lizanje oltarnih stopnic itd. Pri tem prednjači mati Ivana Angelska, prednica samostana, ki trdi, da jo je obsedlo osem demonov. Najbolj grozoviti so prizori med javnim izganjanjem hudičev, ki ga – sicer večinoma neuspešno – izvajajo štirje v samostanu stalno prisotni duhovniki. Ne samo, da so pri eksorcizmi lahko prisotni župljani, na obrede prihajajo ljudje iz daljnih krajev, med njimi pomembneži, celo kraljevič Jakob. Duhovnik Laktancij je namreč prepričan, da »če ljudstvo vidi hudiča – potem bolje veruje v Boga in v Katoliško cerkev« (Iwaszkiewicz 1965: 34).⁸ Za ljudstvo obisk Ludinja pomeni romanje, ki vsebuje posebno predstavo, kot da bi šli na sejem ali v gledališče, le da je predstava strašnejša. Za okoliške krčmarje in trgovce pa dogodek predstavlja zaslužek.

Pri tem se na eni strani postavljajo vprašanja:

- družbene morale (Ima družba tako nizke moralne vrednote, da se ji zdi ogled trpljenja sester sprejemljiv? Kako to, da niso ogorčeni nad

6 Motív pogodbe s hudičem, ki je znan iz legende o Faustu in mu je sloves utrdil Goethejev *Faust*, podobno kot Iwaszkiewicz preigrava tudi Thomas Mann v romanu *Doktor Faustus* (1947). Obe deli sta bili napisani med drugo svetovno vojno in izšli po njej. Za razliko od Iwaszkiewiczzeve novele, kjer je zlo človeku, naravi in zgodovini imanentno, se pri Mannu človek glede sodelovanja s hudičem svobodno odloči (Melikowski 1997: 54, 55).

7 Nekateri njeni predstavniki so do tega kritični: »Župnik Brim je nekaj časa gledal bolešno namrščeno čelo, kakor bi preudarjal, ali naj pove, kar misli. Končno se je odločil. „Razen če hudičev tam sploh ni!“« (Iwaszkiewicz 1965: 35). Tudi med obiskovalci krčme v Ludinju se pojavljajo nejasne govornice o morebitnih drugih vzrokih obsedenosti.

8 Vsi nadaljnji citati iz novele *Mati Ivana Angelska* v slovenskem jeziku so iz prevoda Franceta Vodnika (Iwaszkiewicz 1965), zato so v nadaljevanju v oklepajih označene samo strani.

neutemeljeno smrtno obsodbo duhovnika Garnca? Kako to, da domačini ob sumu, da je obsedenost le zaigrana, ne ukrepajo?),

- naveličanosti (Ali ljudem za sprostitvev ne zadostuje obisk sejmov, gledaliških ali drugih prireditev in potrebujejo intenzivnejšo predstavo?),
- zaslužkarstva (Se jim služenje na račun obsedenih sester ne zdi problematično?).

Na drugi strani se pojavi problematika:

- moralnosti cerkvenih institucij (Gre pri sestrah res za obsedenost s hudičem ali cerkev nenavadno – zaigrano? – stanje v samostanu izkorišča za pridobivanje vernikov oziroma krepitev njihove vere, svarjenje pred grehi, krepitev patriarhata, prepoznavnosti samostana?),
- sodelovanja cerkvene in posvetne oblasti (Ali je kraljevič Jakob na slovesnost z izganjanjem hudiča prišel, da bi z njegovo udeležbo pritegnili še več obiskovalcev in s tem dali težo dogodku?⁹ Je bil duhovnik Garnec obsojen zaradi domnevnih grehov oziroma čarovništva ali zaradi dejstva, da ni bil vseh kraljici?¹⁰).

Morda pa sester sploh ne obsedajo demoni, temveč je vzrok za obnašanje v njihovih psihičnih stiskah in strahovih, travmah iz otroštva, strogih pravilnih samostanskega življenja, erotičnih hrepenenjih, zlobi ali v napuhu in želji po prepoznavnosti. »Morda pa je to le človekova lastna narava?« (95), kot se sprašuje rabin iz Ludinja.

Surina ob prihodu v Ludinj preseneti način življenja v samostanu: sestre ne živijo v popolni samostanski klavzuri, med njimi poleg duhovnikov živijo še drugi moški (kurjač, organist), ki jim pomagajo in jih ob priložnostih na skrivaj opazujejo. Med drugimi zanje koljejo živali, torej sestre proti Surinovim pričakovanjem jedo meso. Nekdanji mestni duhovnik Urban Garnec naj bi jih v preteklosti obiskoval v sanjah ter jih nagovarjal h grehom, zaradi njega naj bi sestre npr. gole tekale po vrtu. Bolj verjetno pa je, da so si sestre želele erotičnih doživetij s privlačnim duhovnikom in ker jih je zavrnil, so ga obtožile čarovništva.¹¹ Škofovska sodba ga je zato kazno-

9 Izkaže se namreč, da kraljeviča Jakoba dogodek sploh ne zanima, saj celo ob najstrašnejših prizorih eksorcizmov v cerkvi zeha. Vprašanje je, ali je tako naveličan raznolikih predstav, da ga niti takšen dogodek ne pretrese, ali pa je morda vzrok v tem, da je obsedenost le zaigrana, s čimer je kraljevič morda seznanjen. V resnici naj bi v Ludinj prišel zaradi finančnih poslov z Judi.

10 »[K]raljici ta pes ni bil vseh, ker je preveč lajal« (52).

11 Duhovnik Brim: »[M]islam, da se je tem sestram prav močno hotelo, da bi Garnec prihajal k njim in da so jim samo te njihove želje tako stopile v glavo« (33). Ob tem Surin tudi izve, da Garnec »ni bil ravno svetnik«, saj je kršil celibat in imel z dekletom iz mesta dva otroka.

vala s sežigom na grmadi in najverjetneje je bil tudi ta obred svojevrstna predstava za ljudi.¹²

Edina v samostanu, ki ne kaže znakov obsedenosti, je sestra Margareta a Cruce. Ona je tudi edina, za katero je znano, da občasno krši samostansko klavzuro s tem, da se izmuzne iz samostana in odhiti v krčmo na klepet s krčmarico, pa tudi z gosti in »nemara ravno zaradi tega sestra Margareta ni iskala drugih sprememb, ni imela videnj, ni imela splošno pozornost vzbujajočih prigod« (49). Ali ostale sestre ne zmorejo več življenja po strogih samostanskih pravilih in se njihova psihična stiska kaže v t. i. obsedenosti? Mati Ivana Angelska namreč prosi Surina: »Saj me moraš vendar ti rešiti iz brezna te osamelosti ... v katerega me je pahnil Bog ...« (44) Ali pa redovnice z obsedenostjo zgolj opravičujejo svoje grehe in poželenja? Zlasti moški literarni liki jih vidijo skozi stereotip po naravi grešne ženske, ki je izvir zlega (duhovnik Brim) in ji je usoda namenila trpljenje (rabin).

Več literarnim likom so skupne travme iz otroštva. Zlasti Surin se v najtežjih trenutkih zateka k spominom na otroška leta. Oče ga je kot otroka pretepal, vendar je zavetje našel pri materi. Njegova travma se je začela pri trinajstih letih, ko ga je ovdovela mati zapustila in odšla v karmeličanski samostan. Prednica Ivana Angelska, hči bogataša iz okolice Smolenska, je grbasta. Zaradi telesne hibe ni mogla izpolniti očetove vizije idealne hčerke, nato pa žene in matere, kar je bil najverjetneje vzrok, da je morala oditi v samostan. O stiskah in strahovih deklet pripoveduje tudi pesem sestre Margarete: »Preljuba moja mati, / jaz pa nunica bom! / Ker nečem zamož iti / s prvim, ki ga do bom! // Mož bi z betom / gonil me kar naprej, / da me revo pobil bi ... / Raje sem nunica!« (55).

Prednico Ivano Angelsko vodi tudi močna želja po prepoznavnosti. Želi si postati svetnica, vendar se zaveda, da je to zanjo nedosegljivo. Njen strah, da bi postala samo ena izmed z dolgočasenih nun, je tako velik, da se preda hudičem oziroma hlini obsedenost in v tem najde svojo slavo. Pri tem je ponosna na dejstvo, da je prav njo obsedlo največ demonov in je izmed vseh redovnic v samostanu najbolj prepoznavna, in ji ni mar, da je bil zaradi nje po krivem obtožen duhovnik Garnec in sta njegova otroka postala siroti ter da bo pogubila tudi Surina.

12 »A cvilil je ko prašič.«; »„Obleka sama najprej zgori in človek ostane nag,“ je stvarno pojasnil Odrin.« (23) Podobno tudi prihod Surina v Ludinj za ljudi predstavlja novo atrakcijo – duhovnik Brim Surinu: »Zavoljo tebe, oče, je tak naval.« (38)

Rabin, judovska skupnost

Novela poleg tragike individualnih literarnih likov nakaže problematiko sobivanja poljske in judovske skupnosti. Judje in katoliki se v Ludinju med sabo ne družijo, čeprav imajo podobne skrbi – pri obojih se pojavljajo primeri obsedenosti. Za izganjanje hudičev pri judih skrbi rabin Reb Iše. Obupani oče Surin po neuspelih eksorcizmih prestopi mejo med obema skupnostma in se odpravi k rabinu na pogovor o demonih. Pogovor je poln napetosti, čeprav tako rabina kot duhovnika družijo vprašanje o stvarjenju sveta in smislu trpljenja: »A če je svet ustvaril Bog, zakaj je potem na njem toliko zla? Smrt, bolezni in vojske? Zakaj preganja nas, Žide? [...] Zakaj pobijajo naše sinove, onečaščajo naše hčere?« (97)

Poskus sodelovanja obeh skupnosti se izkaže za neuspešnega. Rabin je ogorčen, da se duhovnik zateka k njemu po nasvet potem, ko sam ne vidi več izhoda, medtem ko se ga je prej izogibal, ter da od njega pričakuje takojšnjo in brezpogojno pomoč. Surinovo načeto psiho pa srečanje dokončno uniči, duhovnik spozna, da so se ga demoni polastili ravno po obisku rabina.¹³ Ob tem mu v ušesih odzvanja rabinova izjava »Jaz sem ti – ti si jaz!« (100), ki ostaja nepojasnjena.

Notranja forma

Po notranji formi je novela zasnovana zrcalno, povezujejo jo ponavljajoči se motivi. Začne in konča se v gostilni Ciganke Evdokije na poti v oziroma iz Ludinja. Tako v ludinjski kot v Cigankini krčmi se zabava prekine, ko v gostilno vstopi Surin. V veži Cigankine gostilne se Surin skorajda spotakne ob sekiro in to sekiro po nekaj tednih, ko se vrača iz Ludinja, vzame z istega mesta. Tu prvič sreča popotnika Volodkoviča, ki ga spremlja v mesto, kjer ga ves čas opazuje iz ozadja, po neuspeli misiji v samostanu pa se mu Volodkovič zopet pridruži na poti iz mesta.

Motiv sekire je poudarjen še nekajkrat: samostanski kurjač razlaga Surinu, da je njegova naloga sekanje drv, Surin se spominja mladosti in družinskega hlapca Nikite, ki ga je pobesneli kmet pobil s sekiro. Hlapca Kazik in Jurij se po prihodu v Ludinj pred spanjem pogovarjata o obstoju hudiča in o Jurijevih strahovih, da ga bo obsedel hudič in bo v takšnem stanju s sekiro ubil osovražene očeta.

13 Volodkovič, medtem ko se s Surinom vzpenjata v rabinove prostore, pomenljivo pripomni: »Kakšne nesramne stopnice pa so to! Saj menda drže v pekel!« (93)

Podobno so ponovljeni tudi drugi ključni motivi: med pogovorom hlapcev v ozadju zvonijo zvonovi, za katere Kazik razloži, da po ukazu škofa v Ludinju zvonijo za zablodele popotnike v gozdu kot svarilo pred volkovi. Pogovor o hudiču, obsedenosti, Jurijevem očetu in zvonjenju za zablodele popotnike se ponovi v hlevu krčme, pred smrtjo hlapcev. Motiv gozda in volkov se pojavi še nekajkrat: duhovnik Brim pretresenemu Surinu po neuspelem izganjanju hudiča svetuje, naj se sprehodi po gozdu, Surin opazuje otroško igro »lov in strašenje volkov«,¹⁴ ki je ne razume. Ko se nameni v gozd, pa na poti sreča Kazika, ki ga posvari pred »volkom« Volodkovičem.

Odprtost literarnih likov

Ob branju se pojavi vprašanje, kdo je Vincencij Volodkovič. Sam se predstavlja kot reven plemič, ki potuje iz kraja v kraj, saj težko zdrži na svojem posestvu. Vendar lik Volodkoviča ostaja nejasen. Njegov zunanji izgled je nenavaden (majhen, podoben hrčku, škrbasti zobje, vijoličaste dlesni, velike črne oči, črn jastrebji prst itd.), obnašanje pa vsiljivo. Odkar v krčmi Ciganke spozna Surina, nenehno kroži okrog njega in ga izprašuje. Ko Surin pred njim naredi znamenje križa, prestrašen odskoči. V Ludinju se zanima za vse govorce, zlasti tiste o grehih in prešuštvovanjih, sestro Magdaleno spodbuja k pitju, druženju z moškimi in ji pomaga pri pobegu iz samostana. Surina že v Cigankini gostilni opozori na sekiro, ko se v temi spotakne obnjo. Poleg tega je ravno Volodkovič tisti, ki pelje Surina k rabinu na pogovor, po katerem se jezuita dokončno polasti Satan. Je Volodkovič res samo vsiljiv plemič? Je morda pomočnik hudiča, ki Surina vodi v past? Ali je celo hudič v človeški podobi?

Kaj se je v resnici zgodilo z očetom Surinom v Ludinju? Ali se je zaljubil v mater Ivano Angelsko in zaradi storjenega greha postal obseden? Kaj se je med eksorcizmi na podstrešju dogajalo med njima? Je hlapca ubil samo zato, da bi hudiču dokazal, da se mu je zares in v celoti predal? Zakaj si Surin za žrtvi izbere ravno hlapca Kazika in Jurija, ki sta eni redkih oseb, do katerih med obiskom Ludinja začuti naklonjenost. Ali samo zato, ker sta brez greha in bosta – kot je bil prepričan – v vsakem primeru prišla v nebesa? Ali so morda vzroki za Surinovo obsedenost v njegovih travmah in strahovih in so dogodki v Ludinju samo spodbudili duševno krizo? Rabin je ob pogovoru s Surinom pripomnil: »Toda vse zlo, ki ga človek dela, ne razloži zla, ki

14 Otroka si v igri predstavljata volkove, ki jih Kristinca straši, medtem ko gre njen brat Aleksej na namišljen lov.

človeka muči.« (97) Kot je Surin izvedel po storjenem zločinu, so se demoni vrnili k prednici in jo ponovno obsedli. Njegova žrtev je bila zaman.

Metafora zla

Mati Ivana Angelska je šele nekaj let po Surinovem odhodu ozdravela in nato do smrti vodila samostan, sestra Margareta a Cruce se je po begu in aferi z gospodom Hroščevskim vrnila v Ludinj in postala ena najpobožnejših in najbolj delavnih nun. Hlapca Kazika in Jurija so pokopali, očeta Surina pa je provincial najverjetneje odpeljal nazaj v samostansko celico.

Tragični zunanji dogodki v Ludinju so se bolj ali manj uspešno razpletli oziroma potihnili, nerazrešeno pa je ostalo vprašanje notranjih stisk in trpljenja literarnih likov, vprašanje o možnosti odločanja posameznika o lastnem življenju ter moralna, družbena in filozofska vprašanja, ki jih odpira novela. Iwazskiewicz je v njej prikazal različne teološke in filozofske poglede na ontologijo zla. Zlo obstaja kot magična sila, uresničena v hudiču ali demonih, in je nasprotje Boga. Hudič se polasti šibkih in grešnih posameznikov ter preko njih širi svojo moč. Zlo je lahko nasprotje dobrega ali pa je človeku prirojeno, njegov razvoj je odvisen od posameznika ter od družbenih, političnih in ideoloških razmer, ki vplivajo nanj. Lahko je odraz šibkosti in rezultat manipulacije, ker pa ima človek svobodno voljo, je mogoča tudi zavestna odločitev za sprejem ali odklonitev zla. (Graf 1999: 95) Poleg tega novela izpostavlja problematiko sprejemanja zla, družbeno pasivnost in toleriranje zla kot dela oziroma popestritve vsakdanjika, za boj z zlom pa nakazuje več možnosti: trdno vero in teološko znanje, vztrajnost, dobroto, ljubezen ali pa moralno odločitev.

Novela *Mati Ivana Angelska* kot metafora zla, ki se skriva v človeških dušah in v zgodovini človeštva (Melikowski 1997: 55), odpira vprašanja in spodbuja razmislek, ne ponuja pa poenostavljenih ali dokončnih odgovorov:

Pomen tega odličnega dela vendarle ostaja večplasten, ne da se ga ujeti v neko enotno obliko. Ob vsej umetniški odličnosti je to izkustvo postreženo v malih odmerkih, v obliki pred dokončno kristalizacijo. Končna odločitev je tako prepuščena bralcu, vendar dvomim, da jo bo uspel razvozlati. (Wyka 1968: 233, 234)

Iwaszkiewiczzeva besedila v slovenskem prevodu

Mati Ivana Angelska je v slovenščini izšla leta 1965. Prevajalec France Vodnik je o noveli zapisal:

Zgodba, iz katere bi bil romantični pisatelj preteklega stoletja ustvaril napeto fantastično in senzacionalno povest, se pri Iwaszkiewiczzu spremeni v podobo pretresujoče groze in življenjske tragike. V nji se kakor v mnogih njegovih spisih ponavlja misel o tem, da človek, največkrat igra zapletenih čustev in slepega naključja, ne more odločati o svojem življenju. (Iwaszkiewicz 1965: 142)

Prevod ni imel večjega literarno- oziroma prevodnokritiškega odmeva. Ob izidu je bil kratko predstavljen v publicistiki in v glasilu slovenskih založb,¹⁵ kjer zasledimo poudarek, da gre za pripoved o notranji drami človeka, ki je ujet v zunanje forme življenja.

Poleg revijalnih prevodov poezije in proze je v knjižni izdaji leta 1949 izšla Iwaszkiewiczzeva knjižica o Frideriku Chopinu (prevod: Božidar Borko), ki skladatelja predstavlja kot narodnega junaka. France Vodnik je leta 1951 prevedel noveli *Mlin ob Lutynji* in *Stara opekarna*, ki obe obravnavata dobo nemške okupacije. V gledališki sezoni 1957/1958 je bila v SNG Drami v Ljubljani v režiji Bratka Krefta uprizorjena Iwaszkiewiczzeva komedija v treh dejanjih *Poletje v Nohantu/Lato w Nohant* (prevod: France Vodnik), ki prikazuje izsek iz Chopinovega življenja.¹⁶

Antologija sodobne poljske proze *Varujte me, mile zarje* iz leta 1983 vsebuje prevod Iwaszkiewiczzeve pripovedi s konca petdesetih let *Vzlet (Wzlot)*, v kateri avtor uporabi moderno pripovedno tehniko monologa. Glavni lik v samogovoru pretresa svoje življenje in travmatične dogodke v času vojne. Rozka

15 J. H., 1966: Jarosław Iwaszkiewicz: *Mati Ivana Angelska* (Mladinska knjiga, 1965). *Naša žena* 26/2. 55; Anonim., 1965: Jarosław Iwaszkiewicz: *Mati Ivana Angelska*. *Knjiga: glasilo slovenskih založb* 13/12. 310.

16 Uprizoritev je bila na sporedu eno sezono (18 ponovitev) in ni doživela večjega kritiškega priznanja. Vladimir Kralj je v kritiki, objavljeni v reviji *Naša sodobnost* (1958: 477–479), izpostavil težavnost prikaza umetnikovega življenjepisa na odru, zlasti notranjega doživljanja, ki je ključno za njegovo umetniško ustvarjanje, kar delu *Poletje v Nohantu* ni uspelo prikazati. Namesto tega komedija izpostavlja genialnost Chopina, njegov lik prikazuje kot »bizarnega in obžalovanja vrednega ekscentrika«, je melodramatična, izbor glavnih igralcev za slovensko uprizoritev pa je bil po Kraljevem mnenju manj ustrezen, zato je Iwaszkiewiczzevo komedijo in izvedbo SNG Drame označil kot »kulturnozgodovinsko uro na odru z očitnim namenom, z odra popularizirati poljskega narodnega genija Chopina«.

Štefan je v antologiji poljske ljubezenske lirike *Prošnja za srečne otoke*, izdani leta 1999, objavila prevode treh Iwaszkiewiczevih pesmi (*Poletje 1932, XXVI, Poletje 1932, XXVII, Stari pesnik*) v antologiji poljske poezije 1939–1945 *Alarm* (1992) so prav tako objavljeni trije prevodi (*Plejade, Ko vsi viharji minejo in bova spet ..., Ta ton sveta je: smrtna ta tišina ...*), v dvojezični antologiji poljske poezije 20. stoletja *Dotik duha* iz leta 2009 pa prevoda dveh pesmi (*Serenada, Pokazal si mi iz puščav kostanjev ...*).

* * *

Filmske adaptacije Iwaszkiewiczzeve proze

Po mnenju filmske kritike (npr. Werner 1987: 5–35) sta poleg *Matere Ivane Angelske* (1960) Jerzyja Kawalerowicza med najbolj uspelimi filmskimi adaptacijami Iwaszkiewiczevih del filma Andrzeja Wajde *Brezov gaj* (*Brzezina*, 1970) in *Gospodične z Wilka* (*Panny z Wilka*, 1979).¹⁷ Iwaszkiewicz je bil – kot je poudarila Anna Iwaszkiewicz (Wertenstein 1979: 23) – predelavam svojih del v okviru filmskih adaptacij naklonjen, v delo režiserjev se ni vmešaval, temveč je sprejemal različne interpretacije in poustvaritve svojih del. Kritično pa se je odzval na knjižico s scenarijema filmov *Mati Ivana Angelska* in *Vlak* (*Pociąg*), ki jo je Jerzy Kawalerowicz izdal v nemškem jeziku¹⁸ in v kateri ni dovolj jasno navedena informacija, da scenarij *Matere Ivane Angelske* temelji na Iwaszkiewiczevi noveli. Poudaril je, da je sodelovanje med literaturo in filmom (ter drugimi umetnostmi) pomembno, pri čemer je nujno obojestransko spoštovanje in razumevanje (Iwaszkiewicz 2010: 102, 103).

Še preden je bil izdan slovenski prevod Iwaszkiewiczzeve novele, so si lahko gledalci v slovenskih kinematografih ogledali Kawalerowiczevo filmsko adaptacijo. *Mati Ivana Angelska* je bila prvič predvajana 20. oktobra 1961 (dobrih osem mesecev po poljski premieri – 9. februarja 1961) v ljubljanskem kinu

17 Poleg omenjenih so bili na podlagi Iwaszkiewiczevih del posneti še drugi filmi, npr.: *Hiša na pustoti* (*Dom na pustkowiu*) – film *Hiša na pustoti* (*Dom na pustkowiu*), rež. Jan Rybkowski, 1950; *Vrtnica* (*Róża*) – film *Skoraj nova oblačila* (*Ubranie prawie nowe*), rež. Włodzimierz Haupe, 1964; *Ljubimca z Marone* (*Kochankowie z Marony*) – film *Ljubimca z Marone* (*Kochankowie z Marony*), rež. Jerzy Zarzycki, 1966; *Cerkev v Skaryszewu* (*Kościół w Skaryszewie*) – film *Rys* (*Rys*), rež. Stanisław Różewicz, 1981; *Kolmež* (*Tatarak*) – film *Kolmež* (*Tatarak*), Andrzej Wajda, 2009.

18 KAWALEROWICZ, Jerzy, 1963: *Mutter Johanna von den Engeln, Nachtzug. Filmtexte*. Prev. Peter Lachmann. München: DTV Taschenbücher.

Union v okviru t. i. *Tedna filmov našega podjetja*.¹⁹ Ta je v organizaciji distributerja Vesna film potekal na začetku posamične kinematografske sezone z namenom seznanitve gledalcev in zlasti filmskih kritikov z najpomembnejšimi filmi, za katere je podjetje pridobilo distribucijske pravice²⁰ ter bodo predvajani na rednih sporedih v kinematografih (Stular 1961: 56). Veno Taufer (1961: 6) je po ogledu zapisal, da gre za »oblikovno in igralsko najbolj dodelano ter idejno izpovedno dognano umetniško delo v tednu „Vesninih filmov“«. Podobno so tudi druge recenzije in kritike izpostavile narativno in vizualno izčiščenost filma, hkrati pa kompleksno sporočilnost in poglobitev v bistvene probleme človeka.²¹ Film je bil nato od 19. maja 1962 predvajan v kinu Komuna v Ljubljani,²² vendar kljub pozitivnim kritikam ni dosegel visoke gledanosti.²³ Na slovenska filmska platna se je vrnil še leta 1996 v retrospektivi *Klasika poljskega filma*, ki je potekala v Slovenski kinoteki.

19 Kino spored. *Delo* (20. 10. 1961) 3/288. 8.

20 Podjetje Vesna film je pridobilo distribucijske pravice za predvajanje filma *Mati Ivana Angelska* do 4. 9. 1966 (*Vesna film* 1965: 36).

21 Anonim., 1961: *Mati Ivana Angelska* ali drama o demonih. *Tovariš. Ilustrirani tednik Dela* (6. 8. 1961) 17/31. 56–59; TAUFER, Veno, 1962: Nihilizem v poljskem filmu. *Mati Ivana Angelska. Delo* (23. 5. 1962) 4/140. 6; DULETIČ, Vojko, 1962: *Mati Ivana Angelska. Delo* (29. 5. 1962) 10/21. 6; MKV, 1962: *Mati Ivana Angelska. Ekran* (november 1962) 1/2. 168–170; Anonim., 1963: Jerzy Kawalerowicz. Nemirni ustvarjalec. *Ekran* (marec 1963) 2/6. 512–519.

22 Kino spored. *Delo* (20. 10. 1961) 3/288. 8. Filmski plakat hrani Slovenska kinoteka. 19. 5. 1962 je glede na kinospored časopisa *Delo* v kinu Komuna potekala premiera filma, vendar je bil film lahko pred tem že predvajan v drugih kinih po Sloveniji (in Jugoslaviji).

23 Glede na podatke o zaslužku filma na področju celotne Jugoslavije je film *Mati Ivana Angelska* od premiere oktobra 1961 do konca leta 1964 v blagajno prinesel 6.120.000 dinarjev. Za primerjavo: zaslužek filma Aleksandra Forda *Križarji* (posnet po romanu Henryka Sienkiewicza), ki ga je distribucijsko podjetje Vesna film prav tako predstavilo na *Tednu filmov našega podjetja* 20. 10. 1961, je bil po predvajanju v Jugoslaviji od avgusta 1961 do konca leta 1964 skoraj štirikrat večji – 23.207.000 dinarjev. Najbolj gledani ameriški filmi so v enakem obdobju zaslužili tudi več kot 50.000.000 dinarjev (prim. Ostvarena najamnina stranih filmov. Od 1960 do 1964. *Jugoslovenska kinematografija* 1965).

Bibliografija

Viri

- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1949: *Chopin*. Prev. Božidar Borko. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. Zbirka Mojstri in vzorniki, 12.
- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1951: *Mlin ob Lutynji, Stara opekarna*. Prev. France Vodnik. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod. Zbirka Mala knjižnica, 44.
- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1965: *Mati Ivana Angelska*. Zbirka Zenit. Prev. France Vodnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1983: Vzlet. ŠALAMUN BIEDRZYCKA, Katarina (ur.): *Varujte me, mile zarje. Iz sodobne poljske proze*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 57–90.
- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1987: Matka Joanna od Aniołów. IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1987: *Brzezina i inne opowiadania ekranizowane*. Warszawa: Czytelnik. 82–202.
- IWASZKIEWICZ, Jarosław, 2010: *Rozmowy o książkach (nowy wybór z lat 1954–1979)*. Uredila Katarzyna Gędas. Warszawa: Czytelnik. 98–103.
- MATEVC, Tamara, MATEVC, Gregor, STRELEC, Samo M. (ur.), 2007: *SiGledal, spletni portal uprizoritvene dejavnosti: Repertoar*. Ljubljana: Slovenski gledališki inštitut. [Splet](#).
- ŠALAMUN BIEDRZYCKA, Katarina, 2009: *Dotik duha. Antologija poljske poezije 20. stoletja./Dotyk ducha. Antologia poezji polskiej XX wieku*. Prev. Katarina Šalamun Biedrzycka. Ljubljana: KUD Logos.
- ŠTEFAN, Rozka, JEŽ, Niko (ur.), 1992: Alarm. Poljska poezija 1939–1945. Prev. Rozka Štefan in Tone Pretnar. *Borec* 44/6–7–8.
- ŠTEFAN, Rozka, 1999: *Prošnja za srečne otoke*. Radovljica: Didakta.
- ŠKAFAR, Vlado (ur.), 1996: *Klasika poljskega filma – retrospektiva*. Programska brošura. Ljubljana: Slovenska kinoteka.

Arhivski podatki

- Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. Kartoteka tujih avtorjev v slovenskem periodičnem tisku, 1964–1979: Iwaszkiewicz, Jarosław.
- Jugoslovenska kinematografija* (dokumentacija, interna uporaba). Prilog uz diskusioni materijal o problemima jugoslovenske kinematografije, 1965. Beograd: Poslovno udruženje »Jugoslavija film«. Hrani Slovenska kinoteka.²⁴
- Vesna Film, 1965: *Katalog 65*. Ljubljana: Gospodarski vestnik. Hrani Slovenska kinoteka.

24 Za pomoč pri iskanju, pregledu in interpretaciji podatkov o filmu *Mati Ivana Angelska* se zahvaljujem Juriju Bobiču iz Muzejskega oddelka Slovenske kinoteke.

Časopisje

- KRALJ, Vladimir, 1958: Gledališče – Jarosław Iwaszkiewicz, Poletje v Nohantu. *Naša sodobnost* 60/5. 477–479. Dlib.
- STULAR, Jaka (ur.), 1961: Teden odličnih filmov. *Tovariš. Ilustrirani tednik Dela* 17/41. 56, 57. Dlib.
- TAUFER, Venio, 1961: Mati Ivana Angelska. *Delo* 3/293. 6.
- WERTENSTEIN, Wanda, 1979: Dlaczego »Panny z Wilka«? Rozmowa z Andrzejem Wajdą. *Kino*. 6. 22–26.

Literatura

- GRAF, Paweł, 1999: Matka Joanna, anioły i zło. CZYŻAK, Agnieszka, GALANTA, Jana, KUCZYŃSKA KOSCHANY, Katarzyna (ur.): *Powroty Iwaszkiewicza*. Poznań: Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka. 93–111.
- JAGIELSKI, Sebastian, 2014: Gra w ciuciubabkę. Andrzeja Wajdy adaptacja *Panien z Wilka* Jarosława Iwaszkiewicza. LUBELSKI, Tadeusz (ur.): *Od Mickiewicza do Masłowskiej. Adaptacje filmowe literatury polskiej*. Kraków: Universitas. 154–175.
- KWIATKOWSKI, Jerzy, 2011: *Dwudziestolecie międzywojenne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MELIKOWSKI, Stefan, 1997: *Świat opowiadań. Krótkie formy w prozie Jarosława Iwaszkiewicza po roku 1939*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. 9–61.
- MITZNER, Piotr, 2003: *Doświadczenia religijne w tekstach Jarosława Iwaszkiewicza*. Warszawa: Wydawnictwo Kardynała Stefana Wyszyńskiego.
- ŠTEFAN, Rozka, 1960: *Poljska književnost*. Ljubljana: DZS. 384–387, 478–536.
- ŚWIĘCH, Jerzy, 2010: *Literatura polska w latach II wojny światowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. 21–38, 176–182.
- WERNER, Andrzej, 1987: Siedem opowiadań – siedem filmów. Spremná beseda. IWASZKIEWICZ, Jarosław, 1987: *Brzezina i inne opowiadania ekranizowane*. Warszawa: Czytelnik. 5–35.
- WYKA, Kazimierz, 1968: Oblicza świata. ROHOZIŃSKI, Janusz (ur.): *Jarosław Iwaszkiewicz*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych. 205–237.
- ZAWORSKA, Helena, 1985: „Opowiadania” Jarosława Iwaszkiewicza. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. 52–69.

Metafora zła. Matka Joanna od Aniołów Jarosława Iwaszkiewicza

STRESZCZENIE

Rozdział omawia opowiadanie pt. *Matka Joanna od Aniołów*, które Jarosław Iwaszkiewicz napisał w czasie II wojny światowej, a w wydaniu książkowym ukazało się w Polsce w 1946 roku. Utwór koncentruje się na tematyce zła w człowieku, które nie jest bezpośrednio związane z wojną, ale ukazane jest z dystansu historycznego oraz w perspektywie filozoficznej i antropologicznej.

Iwaszkiewicz wykorzystuje wydarzenia historyczne: w pierwszej połowie XVII wieku, w klasztorze sióstr urszulanek we francuskim mieście Loudun, doszło do głośnych przypadków opętania zakonnic przez złe duchy. Miejsce akcji opowiadania przeniesione zostało do Polski, na tereny położone przy ówczesnej wschodniej granicy (Smoleńszczyzna), natomiast czas akcji to również wiek XVII.

Analiza czasoprzestrzeni i fabuły ujawnia głębsze warstwy znaczeniowe opowiadania, gdyż główny wątek tragedii Suryna wskazuje na konflikty moralne, społeczne, religijne oraz narodowe, widoczne zarówno w zapadłej miejscowości, jak i w samych postaciach. Ponadto omówiona została budowa wewnętrzna opowiadania, jak również wyeksponowane, powtarzające się motywy oraz postaci literackie. Analiza staje się przyczynkiem do omówienia problematyki poruszanej w opowiadaniu.

Dwa ostatnie podrozdziały stanowią prezentację przekładów utworów Iwaszkiewicza opublikowanych po słoweńsku oraz filmowych adaptacji jego dzieł, ze szczególnym uwzględnieniem filmu *Matka Joanna od Aniołów* Jerzego Kawalerowicza. W Słowenii był on po raz pierwszy prezentowany w 1961 roku, a zatem jeszcze zanim ukazał się słoweński przekład opowiadania (1965) autorstwa France Vodnika.

Tłumaczenie: Monika Gawlak

The Metaphor of Evil. *Mother Joan of the Angels* by Jarosław Iwaszkiewicz

ABSTRACT

The chapter deals with Jarosław Iwaszkiewicz's novella *Mother Joan of the Angels*, which was written during the Second World War and published in book form in Poland in 1946. The work focuses on the theme of evil in man. Rather than being placed in the context of the events of the war, however, evil is dealt with from a historical distance and from a philosophical and anthropological point of view.

Iwaszkiewicz relied on historical material in writing his novella: in the first half of the seventeenth century, unusual cases of obsessions arose among the nuns in an Ursuline monastery in the French town of Loudun. In the novella, the event space is transferred to Poland, to what was then the eastern border region, while the event time is consistent with the original events, that is, the seventeenth century.

An analysis of the chronotope and plot illuminates the deeper layers of the novella, which, beneath the main story of the external and inner tragedy of the protagonist Suryn, expose moral, social, religious and national conflicts, both in the remote town and in the subjectivity of individuals. Attention is also devoted to the mirror-like design of the internal form of the novella with its emphasised and repeating motifs, as well as the openness of the literary characters. In addition, the study highlights the questions and reflections that the novel opens up.

The last two sections present a survey of translations of Iwaszkiewicz's works into Slovenian as well as film adaptations of his literary works, with an emphasis on the film *Mother Joan of the Angels* by Jerzy Kawalerowicz. The latter was first shown in Slovenian cinemas in 1961, that is, prior to the publication of the book of the Slovenian translation (1965), which was prepared by France Vodnik.

Translation: Neville Hall